

ARCHIVAL STUDIES / APXIBOЗHABCTBO

UDK 930.25

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2019.i33.p.5

VALENTYNA V. BEZDRABKO

Dr. (History), Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

**DOCUMENT, ARCHIVE, MEMORY
IN THE CONTEXT OF GEORGE ORWELL'S LITERARY HERITAGE**

Abstract. *The article is devoted to the current topic of modern archival science – preserving the documentary heritage of mankind through information “cumulative” systems, in particular documents and archives. Particular attention is given to the role of the state, the individual and the society in constituting memory. There are two types of memory: individual and collective, that is, culture. Memory, document, archive – concepts and categories are polysemantic. Integral, broad-based importance belongs to culture (collective memory), which is seen as the interaction of the contemporary with the past in multifaceted socio-cultural manifestations. Collective memory, like individual memory, has its own traits of identification, serving as traces of the past. Memory is maintained through various forms of social existence (book, document, museum exhibit, antique item, etc.) and institutional cultural systems (museum, archive, library, etc.).*

The metadiscourse of the study was George Orwell's “1984” novel Utopia, which uncovers the path of a free-spirited person with a distorted worldview to attempt to protect the memory space in the name of memory of the past and preserve it. The most important condition for an adequate examination of the social significance of documents in order to keep them permanently is to determine the degree of documentation of the reality of social relations, as well as the degree of representation and possible reconstruction, in addition to public memory focused on the life of an individual, and the memory of emotional. The author's narrative in the form of diaries, memoirs and letters allows to reveal individual impressions of time, each specific epoch in the history of mankind. Everyday life forms an attitude towards documentary heritage at the domestic level, and the sphere of professional activity is an awareness of responsibility for the creation of history in the future on the basis of preserved data on a national, global scale. The influence of the form of government, the level of development of civil society, the degree of freedom and the will of every citizen on the formation of world memory are also pointed out.

Keywords: *document, archive, memory, collective memory, individual memory, state, society, George Orwell, “1984”.*

БЕЗДРАБКО В.В.

Доктор історичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна)

**ДОКУМЕНТ, АРХІВ, ПАМ'ЯТЬ
У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА**

Анотація. *Стаття присвячена актуальній темі сучасної архівної науки – збереженні документальної спадщини людства через інформаційні “накопичувальні” системи, зокрема документи та архіви. Особливу увагу акцентовано на ролі держави, особи й суспільства для конституювання пам'яті. Зауважено на існуванні двох видів пам'яті: індивідуальній і колективній, тобто культурі. Пам'ять, документ, архів – поняття й категорії полісемантичні. Інтегральне, широке значення належить культурі (колективній пам'яті), що розглядається як взаємодія сучасного з минулим у багатоманітних соціально-культурних проявах. Колективна пам'ять, як і індивідуальна, має власні ознаки ідентифікації, якими виступають сліди минулого. Пам'ять про них підтримується завдяки різним формам соціального існування (книга, документ, музейний експонат, антикварна річ тощо) та інституційним культурним системам (музей, архів, бібліотека тощо).*

Метадискурсом розвідки став роман-утопія Джорджа Орвелла "1984", який розкриває шлях невільної людини зі спотвореним світоглядом до спроби захистити простір спогаду в ім'я пам'яті про минуле та збереженні його самого. Найважливішою умовою адекватної експертизи суспільної значущості документів із метою їх постійного зберігання є визначення міри документування реальності соціальних відносин, а також ступеню репрезентації та можливої реконструкції, крім суспільної пам'яті, сфокусованій у житті окремої людини, ще й пам'яті емоційної. Авторський наратив у вигляді щоденників, мемуарів, листів дозволяє розкрити індивідуальні враження про час, кожну конкретну епоху в історії людства. Повсякдення формує ставлення до документальної спадщини на побутовому рівні, а сфера професійної діяльності – усвідомлення відповідальності за творення історії в майбутньому на підставі збережених даних у державному, глобальному масштабі. Вказано також на вплив форми правління, рівня розвитку громадянського суспільства, міри свободи й волевиявлення кожного громадянина на формування світової пам'яті.

Ключові слова: документ, архів, пам'ять, колективна пам'ять, індивідуальна пам'ять, спогад, держава, суспільство, Джордж Орвелл, "1984".

БЕЗДРАБКО В.В.

Доктор исторических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина)

ДОКУМЕНТ, АРХИВ, ПАМ'ЯТЬ В КОНТЕКСТЕ ЛІТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДІЯ ДЖОРДЖА ОРУЭЛЛА

Аннотация. *Статья посвящена актуальной теме современной архивной науки – сохранению документального наследия человечества посредством информационных "накопительных" систем, в частности документов, архивов. Особое внимание акцентировано на роли государства, личности и общества в конституировании памяти. Отмечено существование двух видов памяти: индивидуальной и коллективной, то есть культуры. Память, документ, архив – понятия и категории многозначные. Интегральное, широкое значение присуще культуре (коллективной памяти), что рассматривается как взаимодействие современного с прошлым в многообразных социально-культурных проявлениях. Коллективная память, как и индивидуальная, имеет собственные признаки идентификации, которыми выступают следы прошлого. Память о них поддерживается благодаря различным формам социального существования (книга, документ, музейный экспонат, антикварный предмет и т.п.) и институциональным культурным системам (музей, архив, библиотека и т.д.).*

Метадискурсом исследования стал роман-утопия Джорджа Оруэлла "1984", который раскрывает путь несвободного человека с искажённым мировоззрением в его попытке защитить пространство воспоминания во имя памяти о прошлом и сохранения его самого. Важнейшим условием адекватной экспертизы общественной значимости документов с целью их постоянного хранения является определение документирования реальности социальных отношений, а также степени представления и возможной реконструкции, кроме общественной памяти, сфокусированной в жизни отдельного человека, ещё и памяти эмоциональной. Авторский наратив в виде дневников, мемуаров, писем позволяет раскрыть индивидуальные впечатления о времени, о каждой конкретной эпохе в истории человечества. Повседневность формирует отношение к документальному наследию на бытовом уровне, а сфера профессиональной деятельности – осознание ответственности за создание истории в будущем на основании хранимых данных в государственном, глобальном масштабе. Отмечено также влияние формы правления, уровня развития гражданского общества, степени свободы и волеизъявления каждого индивидуума на формирование мировой памяти.

Ключевые слова: документ, архив, память, коллективная память, индивидуальная память, воспоминание, государство, общество, Джордж Оруэлл, "1984".

Останні десятиріччя минулого століття у Західній Європі та США відзначились для гуманітарного знання нечуваним зростанням інтересу до студіювань пам'яті як соціального, національного, культурного, колективного, особистісного явища. Звичним стало проведення міждисциплінарних тематичних теоретико-методологічних досліджень і видання їх результатів, опублікування антологій, хрестоматій із "меморіальними" студіями, обговорення фахівцями перспективних, активно затребуваних проблем на конференціях, семінарах різного рівня, у викладацьких майстернях, створення баз інтердисциплінарних метаданих, відкриття відповідних магістерських програм тощо.

В Україні пам'ять стала помітним об'єктом монографічних, дисертаційних досліджень і студій меншого формату, тематикою конференцій, семінарів, академічних наукових проектів із 2000-х років. Виокремилосся коло постійних шанувальників новітнього напрямку у вітчизняній соціогуманітаристиці (Г.Г. Грінченко, В.О. Жадько, О.П. Кісь, К.В. Кислюк, Л.В. Стародубцева та ін.), котрі здійснюють успішний науковий пошук у "меморіальній" царині (Бездрабко, 2016: 97). Попри відчутні відмінності між ними в тематиці, головним концептом залишається пам'ять, розгляд якого перегукується з західноєвропейськими новітніми студіями. Подією для україномовної читацької аудиторії стала поява перекладів зарубіжних класиків популярного дискурсу, зокрема вихід друком в 2012 р. книги сучасної німецької дослідниці Аляйди Ассман "Простори спогаду: Форми та трансформації культурної пам'яті" (Ассман, 2012). Її роздуми про функції, засоби і носіїв пам'яті (індивідуальної чи колективної, тобто культури) викликають цікаві фрейми, що дозволяють розширити обрії пізнання.

Поза наукою пам'ять завжди була об'єктом уваги людства. Класичним проявом інтересу до пам'яті стало формування книгозбірень, архівів, музеїв як соціальних феноменів, інших великих культурних інституцій, розвиток бібліофільства чи колекціонування тощо. На думку Умберто Еко, пам'ять завжди виконує подвійну функцію, одна з яких – збереження певних даних, інша – "забування інформації, що нам не прислужиться" (Еко, Кар'єр, 2015: 56). Розвиваючи це твердження, відомий філософ зауважив, що кожна культура зобов'язана вміти фільтрувати спадщину попередніх століть, аби не уподібнитися до борхесового персонажа Фунеса, котрий був здатним пам'ятати все (Еко, Кар'єр, 2015: 56). В унісон до міркувань У. Еко, який ставився до культури як до добору інформації, вартої збереження, його колега Жан-Клод Кар'єр порушує проблему фільтрування в контексті виконання цієї важливої й соціально значущої місії, здійснюваної в ім'я інтересів наших нащадків (Еко, Кар'єр, 2015: 59).

Погоджуючись, що пам'ять є "питанням вибору, уподобань, відсторонення, вільних чи невольних лакун", має неповторну природу, У. Еко запропонував теорію децимації. Суть її полягає в тому, аби читати кожну десятку книги, відмовляючись від знайомства з подібними іншими, переглядаючи при цьому їх бібліографію та примітки, щоб зрозуміти, чи вартісною є вона сама (Еко, Кар'єр, 2015: 59). Тема фільтрування, відбору, селекції, експертизи вартісності, цінності одиниці зберігання залишається надактуальною, особливо в умовах з'яви "електронних слуг" чи глобальних пошукових систем, які в будь-який момент можуть надати доступ до необмеженої сукупності інформації і навіть тоді, коли ми не спроможні сформулювати запит про власний пошуковий інтерес (Еко, Кар'єр, 2015: 58). За таких обставин, по-перше, актуалізується питання верифікації даних і врахування факту, що пам'ять є реконструкцією того, що було, за допомогою свідчень, слідів минулого (Еко, Кар'єр, 2015: 60); по-друге, здатності нашої індивідуальної пам'яті зробити нас інтелектуально автономними, незалежними від колективної; по-третє, ролі в цій системі пам'яті відчуттів і емоцій.

Відповіді на ці та інші важливі питання люди намагалися сформулювати упродовж усієї власної історії. Чи не найцікавіші зразки з них містить художня література. Усвідомлюючи неосяжність масштабів представлення в ній порушеної теми, дозволимо собі зупинитися лише на окремому випадку, який вважаємо не просто показовим, а таким, що зачіпає усі можливі структури пам'яті та суспільної діяльності, пов'язаної з її підтримкою і продукуванням.

Сімдесят років тому, 8 червня 1949 р., у престижному лондонському видавництві “Secker & Warburg” світ побачив культовий роман-антиутопія “1984”, написаний у жанрі соціальної фантастики, автором якого був відомий британський письменник-публіцист Ерік Артур Блер, знаний під псевдонімом Джордж Орвелл (1903–1950). Відтоді твір зазнав багаторазової деконструкції змісту, сюжету, аби критики змогли сказати більше, ніж сам автор. На цьому тлі було започатковано численні інтелектуальні рухи, зосереджені на проблемах реального життя, що їх так вправно й метафорично витворено в романі. Маючи різне походження, з огляду на візіонерський характер рухів, наприклад, посилену увагу до репресивних форм організації суспільного життя та його інституцій, які перешкоджають свободі й волевиявленню особи, громади, вони розвивалися переважно на платформі соціального “утопічного” постмодернізму.

У 1980-х роках цей вид постмодернізму радикально вплинув на власну позицію читача, змушуючи “розчинятися” в текстах, зміст яких був чітко спрямований на естетику тоталітарної держави й позбавленого свобод, зокрема інакодумства, суспільства. Подібна стратегія видається корисною, аби уможливити дослідження багатьох соціальних фактів, явищ, процесів, котрі так гротескно вирізняються в “темні” часи існування людства. Хоча ми свідомі того, що тоталітаризм як феномен починався з “прогресивної” мети – досягти абсолютної керованості суспільством в ім'я держави. Однак страхітливе породження цього явища відгукнулося в літературі двозначно. З одного боку, з'явилися відверті й переконані апологети “над-суспільної” держави, а з іншого – ті, хто творив опозиційний літературний наратив у різних жанрово-функційних формах. Внутрішньо присутня дискусія між ними стала основою для народження відмінних значень одних і тих самих понять та категорій, акумулюючи, маскуючи й поширюючи концепційні ідеї. Правда, пам'ять, спогад, культура, служіння Вітчизні, любов, людяність, боротьба, справедливість і багато інших життєво важливих для кожної особи концептів по-різному трактуються із позицій суб'єкта-гуманітарія та охоронця й ревного адепта “єдино правильного порядку”. Насичені відповідними епізодами тексти, витворені у часи існування тоталітарних держав, віддзеркалюють учасників діалогу і соціальний контекст, в якому вони існували та намагалися розв'язати глобальні проблеми людства.

Безперечно, літературознавство, історія, філософія, політологія та цілий спектр інших гуманітарних наук, давно зробили роман Джорджа Орвелла “1984” об'єктом комплексних і системних досліджень (Орвелл, 2019). Літературне визнання геніальності автора у вигляді численних премій позбавляє скептиків права сумніватися в неординарності твору. Однак вивчення його в ракурсі загальнонаукових, філософських проблем пам'яті в українському науковому просторі залишається не представленим. Зауважмо також, що з-поміж зарубіжних колег-архівістів лише окремі з них відчували потребу актуалізувати ідеї роману, віддаючи належне Дж. Орвеллу за висвітлену тему доцільності соціалізації важливих інституцій пам'яті. Першим це зробив знаний теоретик і практик архівної справи, багаторічний президент Федерального архіву Німеччини, віце-президент, президент Міжнародної ради архівів (1980–1988 рр.) Йоганнес (Ганс) Гайнріх Боомс у праці, присвяченій глобальній проблемі, – формуванню світової пам'яті (world's memory). Ідеться про статтю, опубліковану 1972 р. в авторитетному фаховому виданні “Archivalische Zeitschrift”, – “Суспільний лад і формування [документальної] спадщини: до проблеми

архівної експертизи джерел” (“Gesellschaftsordnung und Ueberlieferungsbildung: Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung”) (Booms, 1972). Непересічність розвідки засвідчив її передрук через 15 років в англomовному світі в іншому науковому часопису – “Archivaria”, що зробило автора найбільш цитованим європейським архівістом у північноамериканському контексті рубіжних десятиліть ХХ–ХХІ ст. (Booms, 1987).

На тлі теоретизувань щодо різних важливих аспектів архівістики декілька рядків було присвячено утопічним фантазіям Дж. Орвелла, представленим у романі “1984” (Booms, 1987: 78). Порушивши питання експертизи цінності документів, особливу увагу Г. Боомс приділив суспільній місії архівістів, покликаний формувати документальну спадщину людства, а саме проводити відбір “достойних” бути збереженими документів. Саме ця їхня функція відповідає системі цінностей суспільства кожної епохи. Після тривалих дебатів значущість участі архівістів у комплектуванні архіву ще на ранній стадії життя документа нині перебуває поза сумнівом. Проте виконання ними іманентно властивої, природної функції наштовхується на проблему доцільності та міри контролю з боку держави й суспільства за цим надважливим, відповідальним процесом. Тож насправді маємо таку картину: архівіст, як представник соціуму, вирішує, які саме задокументовані факти, процеси, явища суспільного життя мають бути збереженими та переданими завдяки документально-комунікаційній діяльності, щоб скласти частину культурної пам’яті й впливати на історичну свідомість (Booms, 1987: 78). “Хто контролює минуле, той керує майбутнім; хто контролює теперішнє, той контролює минуле” (Орвелл, 2019: 38), – цитуючи гіперболічне висловлювання з апокаліптичного бачення прийдешнього в романі Дж. Орвелла, Г. Боомс фактично актуалізував питання прагматичне – безпомилковості рішень архівістів, аби історичні свідчення не залежали від тимчасової ідеологічної кон’юнктури, політично домінуючих еліт, а сама історія не використовувалася як арсенал для виправдання їх status quo.

Ця ситуація зробила архівістику чутливою до питання про соціальний вимір архетипної, за визначенням Артура Зехеля, функції архівістів – експертизи цінності документів (Zechel, 1965: 298). Легковажне ставлення до оцінювання перспективності їх зберігання створює передумови для справдження в реальному житті багатьох літературно гіперболізованих сюжетів у творі Дж. Орвелла. Розглянемо це докладніше.

Тож у центрі роману – історія клерка Вінстона Сміта, котрий живе в одній із трьох найбільших провінційних локацій – у Лондоні, головному місті “Злітно-посадкової смуги номер один”, і працює в департаменті документації міністерства правди тоталітарної супердержави Океанія. Її офіційною мовою була новомова, словотвір якої повністю залежав від затребуваності тих чи інших слів Партією. Словник мови щороку ретельно переглядався і з нього регулярно вилучалися слова, що були чужими ідеології правлячої (Внутрішньої) Партії. У новомові не було слів “думка”, “думати”, “вільний”, “честь”, “справедливість”, “мораль”, “інтернаціоналізм”, “демократія”, “наука”, “релігія” та багато інших із різних мовних частин, які “стосувалися концептів свободи і рівності” (Орвелл, 2019: 287). Її творці прагнули досягти породження максимально незалежної від свідомості мови шляхом зумисного спотворення слів, витвором безкінечних абревіатур, зубожінням словника й багатьма іншими прийомами. Завдяки цьому артикульована мова утворювалася “безпосередньо у гортані, зовсім не зачіпаючи найвищих мозкових центрів” (Орвелл, 2019: 290). І все це заради “вищої” мети – остаточного витіснення старомови, що мало призвести до розриву останнього зв’язку, який єднає людей із минулим (Орвелл, 2019: 292). Після цього прочитати і зрозуміти Слово, написане раніше, стане справою, що неможливо реалізувати, а перекласти на новомову – нездійсненою місією, якщо не вдається до “ідеологічного перекладу”, який урешті-решт буде зведений до “панегірика абсолютній владі” (Орвелл, 2019: 293).

Партія, безперечно, позиціонується з керівною силою, що намагається зберегти власне панування вічно. Для цього вона постійно змагається із Зовнішньою партією, яка рветься до влади. Є ще також “соціальний гумус” – проли, що складають 85% населення. Їм ніколи не бути при владі та найбільше, про що вони можуть мріяти, це просто існувати у системі координат, де “життя і смерть – те саме” (Орвелл, 2019: 130). Верхівку соціальної піраміди посідає “вождь”, “вартовий революції” – Старший Брат, котрий користується необмеженою владою над усіма, у т. ч. тотальним контролем над діями й думками кожного громадянина Океанії. Виявлення найдрібніших актів непокори завершувалося нічними візитами охоронців порядку, несподіваним пробудженням і зникненням людей назавжди в темряві ночі (Орвелл, 2019: 23). Це називалося “розпорошити”, “скасувати”, “виполоти з реальності” особу та неодмінно супроводжувалося вилученням її прізвища, імені з усіх реєстраційних записів, знищенням будь-яких згадок про життя й діяльність, запереченням самого факту існування, конститууючи акт повного “забуття” (Орвелл, 2019: 23).

При знайомстві з твором легко помітити численні сюжетні лінії із загального суспільного життя та приватного повсякдення, майстерно виписані автором. Відокремити перше від другого дуже складно через відсутність категорії “самотність” і можливості усамітнитися (Орвелл, 2019: 132), оскільки особисте “розчинилося” в прорахованому і чітко контрольованому суспільному, позбавляючи людину маленьких радощів бути собою.

Ми знаходимо тут показовий і детальний розпис робочого дня та занять у вільний час державного службовця, замальовки його чорно-білого безраднісного повсякдення, позбавленого ініціативності та такого, що не опирається на усталеності. У житті Вінстона все наперед відомо, адже всі можливі алгоритми вчинків прораховані Партією, а характер суспільних стосунків, родинних взаємин, сфера розваг, політика, економіка – регламентовані до дрібниць, коли випадковостей бути не може, оскільки “жили за звичкою, яка перетворилася на інстинкт, – будучи переконаним, що підслуховується кожне промовлене слово і простежується кожен ваш рух, якщо навколо не цілковита темрява” (Орвелл, 2019: 7).

Будь-який нинішній день схожий на тисячі попередніх і прийдешніх: від колективної гімнастики, трансльованої центральним (та єдиним) телеканалом о 07.15, і до всезагального відбою та відключення світла о 23.30. І все це в умовах суцільного й повсякчасного нагляду на вулиці, у помешканні за кожним на тлі сірого буденного безвихіддя, яке закарбувалося у свідомості спогадами, де “завжди бракувало їжі, шкарпетки й спідня білизна були дірчастими, меблі – поламаними й хиткими, кімнати – холодними, поїзди в метро – переповненими, будинки розвалювалися, хліб був чорним, чай – дефіцитом, кава бридко смерділа, сигарет ніколи не вистачало – все було дороге і дефіцитне, окрім синтетичного джину”, а “серце щемить від невлаштованості, бруду й убогості, від нескінченної зими, подертих і липких шкарпеток, поламаного ліфта, який ніколи не працює, холодної води, обліпленого піском мила, сигарет, що розсипаються в руках, несмачної їжі з дивним присмаком” (Орвелл, 2019: 61). Це породжувало відчуття нестерпності через пам’ять поколінь, яка підказувала, що колись було інакше й може бути не так (Орвелл, 2019: 61). Таке облаштування життя мало виховувати людину невибагливу, смиренну, вільну від бажань кращого, а найголовніше – від минулого. І все заради успішності й процвітання Океанії, Старшого Брата та Партії.

Міністерство правди (символічно новомовою – мініправа), в якому служив В. Сміт, займалося генеруванням новин, керувало розвагами, освітою та мистецтвом (Орвелл, 2019: 9). Безпосереднім обов’язком Вінстона було вносити зміни до документів, зміст яких суперечив офіційній ідеології, або ж містив інформацію, що не відповідала поточному моменту. Через чистку практично кожного документа, у т.ч. і тих, що

засвідчують юридично особу, він, як і кожен мешканець Океанії, не знав навіть дати свого народження. Це доволі показово демонструвало масштаби та всеохопність процедури (Орвелл, 2019: 11). Сама історія людини губилася в густому мороку, обриси власного життя втрачали чіткість, адже неможливо опертися на жоден документ як доказ, свідчення того, що це було (Орвелл, 2019: 35).

Будні звичайних конторських службовців проходили у суцільній і повсякчасній підозрі в тому, що за кожним із них стежать, аби не було спокус в “офіційних” чи особистих справах навіть подумки відхилитися від “лінії Партії”, за чим пильно спостерігала Поліція думок. Саме тому чи не найголовнішим завданням кожного службовця, щоб не підпасти під підозру в неблагонадійності, було контролювати вираз обличчя, яке мало випромінювати байдужість чи спокійний оптимізм (Орвелл, 2019: 9). Важливим здобутком Океанії стало витворення розхитаної, піддатливої особистості, ніколи не впевненої у собі, у справжньому часі та в минулому, нездатної боронитися від режиму.

Зосередження уваги на прямих службових обов’язках Вінстона надає простір для опертя міркувань про важливість документальної спадщини, архівів у бутті людства й самоідентифікації людини. У його робочому кабінеті, крім стола і стільця, містилися три комунікаційних труби, через які він щоденно отримував завдання. Кожна мала спеціальне призначення. Дві з них “постачали” В. Сміта документами, періодикою, зміст яких потребував коригування, тобто наперед свідомого фальшування. Третя – “діра пам’яті”, слугувала для знищення відпрацьованих письмових свідчень, які зникали в ній безповоротно, перетворюючись на попіл (Орвелл, 2019: 40). Символічно, у міністерстві правди “дір пам’яті” були десятки тисяч, розташовувалися вони не тільки в кожному бюро, але й у коридорах будівлі, громадських місцях на невеликій відстані одна від одної. Усякий службовець відомства пам’ятав про те, що “має бути знищений кожен документ” (Орвелл, 2019: 40–41). Цей процес стосувався оригінальних документів будь-якого формату: “газет, [...] книжок, часописів, памфлетів, плакатів, брошур, кінофільмів, звукозаписів, коміксів, фотографій [...] кожного різновиду літературної або документальної продукції, що мала хоч якесь політичне або ідеологічне значення” (Орвелл, 2019: 42–43). Політика, так само, як ідеологія, сприймалася механізмом, за допомогою якого індивіди виконують суспільну роль. Ідеологія для тоталітарної держави означала не лише хибну свідомість світу, але й спотворене віддзеркалення у світогляді суб’єктів формації реальних відносин. Саме тому департамент, в якому служив Вінстон, відіграв важливу роль у соціальному будівництві.

Щоденно, щохвилино впродовж робочого дня В. Сміт, як і безліч його колег, узгоджував минуле з теперішнім, прагнучи не залишити на папері жодної новини, думки, “яка суперечила б сьогоднішню” (Орвелл, 2019: 43). Це робилося задля того, аби “можна було документально довести, що будь-яке передбачення Партії було правильним” (Орвелл, 2019: 43). Розпачливим виглядає зізнання Вінстона в тому, що вся історія – палімпсест, який “стирався й переписувався наново стільки разів, скільки треба” (Орвелл, 2019: 43). За таких умов поняття фальшування документа втрачало сенс, оскільки довести спотворення даних практично неможливо. Діяльність В. Сміта полягала в безкінечному переписуванні чи підготовці до передруку документів із тим, щоб не допустити найменшої підозри, що в них щось змінювали. Необхідність внесення змін у документи, які “доживали останні години” перед незворотною утилізацією, пояснювалася недбалістю, друкарськими чи іншими хибками, неточністю цитувань, передачі прямої мови тощо, котрі варті виправлення заради надуманої істини (Орвелл, 2019: 43). За умов, коли одна неправда змінювалася іншою, говорити про фальшування документів позбавлено сенсу, оскільки продукowana інформація не мала жодного стосунку “до бодай чогось у реальному світі” (Орвелл, 2019: 43). Фактично В. Сміт виступав у ролі секретаря-верифікатора (за Ж.-К. Кар’єром), котрий наповнені

неправдивою інформацією документи виправляв на інші подібні. Виконану ним роботу також верифікували з метою з'ясувати точність фальшування.

Важливу роль у фанатичній справі узгодження минулого з сьогоденням відігравав ще один відділ міністерства, головним призначенням якого було знаходити і збирати всі документальні свідчення, інформація яких суперечила узгодженим раніше, чи були “скасовані й приречені на знищення” (Орвелл, 2019: 43). Виправлені документи надходили для зберігання в архів, який спрощено трактувався “складом”, позбавленим будь-яких самостійних функцій і прав (Орвелл, 2019: 45).

Фальшування, як ключовий інструмент документування інформації, породжувало перекинуту з ніг на голову версію реальності, подібну до тієї, яку демонструє камера обскура. Архіви, перетворені на склади, втратили власну привабливість як незалежні від часу, політики й ідеології установи, перетворившись на коліщатко могутнього механізму продукування минулого із втратою розуміння і знань про те, “скільки брехні містить ця інформація” (Орвелл, 2019: 74). Породжене тоталітарною державою ставлення до світу й учасників історії в ньому призводило до того, що минуле було скасовано. Діяльність поза знаннями, або всупереч ним в ім'я псевдозахисту людини від травматичної сутички з реальністю спричинила постання примарної дійсності, добре описаної набагато раніше, приміром Гансом Християном Андерсоном у фінальній сцені “Снігової королеви” – зустрічі Кая і Герди у замку, де було “порожньо й мертвотно”, відсутні емоції й бажання, а серце людини – крижане (Андерсен, 2017: 27).

Символічним уособленням порядку речей в Океанії звучить зізнання В. Сміта в тому, що минуле відсутнє і, якщо ж “воно десь виживає, то лише у вигляді небагатьох матеріальних об'єктів без жодної словесної прив'язки до них”, а люди нічого не знають про нього, адже “кожен запис про ті часи знищено або сфальсифіковано, кожную книжку переписано, кожную картину перемальовано, кожную статую, кожную вулицю і кожную будівлю перейменовано, кожную дату змінено”; “історія зупинилася”; “не існує нічого, крім нескінченного теперішнього, в якому Партія завжди права” (Орвелл, 2019: 148). Нереальність сюжету очевидна. Однак за допомогою обраних літературних прийомів Дж. Орвелл у гіперболізованій формі порушив дуже важливу проблему – творення та збереження пам'яті, роль суспільства й кожного з нас у цьому.

Справжнім “віровідступництвом” Вінстона стали відвідини ним антикварної крамнички у віддаленій частині Лондона, де з-поміж безлічі маловартісних речей він придбав записник із гладеньким кремовим папером, злегка пожовклим від часу, яких “не виробляли вже принаймні років сорок” (Орвелл, 2019: 10). Сам цей акт розглядався Партією як непокора, а принести його додому і тримати у себе – злочином, незважаючи на відсутність записів. “Недостойна” думка проголошувалася гріхом, бо ж не варто жадати переступу. Ведення особистого щоденника офіційно законом Океанії не заборонялося, проте спійманому на цьому громадянину загрозувало ув'язнення на чверть століття. Перо і чорнила в тій фантазмагоричній реальності сприймалися архаїзмом. Забруднені чорнилом руки під час вправлення в письмі могли так само викрити “злочин” В. Сміта. Безглуздість ведення щоденника для минулого чи майбутнього, які неможливо уявити, а тим паче “вловити” й обернути у збережену документальну форму фіксованої інформації, для Вінстона була очевидною, оскільки після тебе не залишиться нічого, що культивуватиме пам'ять чи підтримуватиме спогад (Орвелл, 2019: 30). Але можливість вільно написати у щоденнику, що $2 \times 2 = 4$, а не 5, як потрібно Партії, для Сміта – найвищий вияв свободи (Орвелл, 2019: 236). Саме особистий щоденник Вінстона і став підставою для його арешту, ув'язнення й подальших поневірянь, фінал яких у романі не простежується.

Безперечно, багатогранність сюжетних ліній утопії Дж. Орвелла “1984” уможливорює тяглість діалогу між читачем і головним героєм твору до безкінечності.

Утім для нас цікавий лише епізод, пов'язаний із пам'яттю, простором спогаду, документом за активного життя та перебування в архіві, соціальним виміром його значущості задля збереження документального надбання людства, адекватного віддзеркалення буття суспільства, кожного з нас, адже саме це й документується.

Пам'ять, документ, архів – поняття та категорії полісемантичні, мають складну змістову конструкцію. Інтегральне, широке значення належить культурі (колективній пам'яті), що розглядається як взаємодія сучасного з минулим у багатоманітних соціально-культурних контекстах (Ассман, 2012: 9). Колективна пам'ять, як і індивідуальна, має власні ознаки ідентифікації, якими виступають сліди минулого (віддаленого та близького). Пам'ять про них підтримується завдяки різним формам соціального існування (книга, документ, музейний експонат, антикварна річ тощо) та потужним інституційним культурним системам (музей, архів, бібліотека тощо).

Концепт пам'яті, оригінально виписаний Дж. Орвеллом, дозволяє сприймати простір спогаду як певне “сховище”, уособлення інформації про минуле, із недоторканим текстом і автономним статусом, завдяки чому людина реконструює / деконструює смисл, значення документа, архіву для пригадування / забування, визначає перспективи ідентифікації нації, суспільства, родини, сім'ї, себе як особистості. При цьому підкреслюється змінність цих явищ, що залежить від внутрішніх, зовнішніх чинників накопичення / вилучення документації, інформаційного збагачення / зубожіння архівів. Високохудожнє, майстерно виконане Дж. Орвеллом у романі “1984” маркування горизонтів пам'яті відкриває розуміння шляхів уникнення руйнування людства, аби останнім нашим словом, справді, не стало “НІЧОГО”.

Література:

- Андерсен, 2017 – *Андерсен Г. Х.* Снігова королева. Київ, 2017. 30 с.
 Ассман, 2012 – *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ, 2012. 440 с.
 Бездрабко, 2016 – *Бездрабко В.* Документ і архів у вимірі теорії пам'яті Аляйди Ассман // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань. Вип. 9. Київ, 2016. С. 97–99.
 Еко, Кар'єр, 2015 – *Еко У., Кар'єр Ж.-К.* Не сподівайтесь позбутися книжок. Львів, 2015. 256 с.
 Орвелл, 2019 – *Орвелл Дж.* 1984: роман. Київ, 2019. 320 с.
 Booms, 1972 – *Booms H.* Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung // *Archivalische Zeitschrift*. 1972. № 68. S. 3–40.
 Booms, 1987 – *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources // *Archivaria*. 1987. Vol. 24. P. 69–107.
 Zechel, 1965 – *Zechel A.* Probleme einer Wissenschaftstheorie der Archivistik mit besonderer Berücksichtigung des Archivwesens der Wirtschaft // *Tradition: Zeitschrift fuer Firmengeschichte und Unternehmerbiographie*. 1965. Vol. 10, Issue 5/6. S. 298–320.

References:

- Andersen, 2017 – *Andersen H. C.* Snihova koroleva [The Snow Queen]. Kyiv, 2017. 30 s. [in Ukrainian].
 Assmann, 2012 – *Assmann A.* Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiati [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]. Kyiv, 2012. 440 s. [in Ukrainian].
 Bezdrabko, 2016 – *Bezdrabko V.* Dokument i arkhiv u vymiri teorii pamiati Aliaidy Assman [Document and archive in Alyda Assman's Theory of Memory] // *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan*. Vyp. 9. Kyiv, 2016. S. 97–99. [in Ukrainian].
 Eko, Karier, 2015 – *Eko U., Karier J.-K.* Ne spodivaitesia pozbutysia knyzhok [Don't expect to get rid of books]. Lviv, 2015. 256 s. [in Ukrainian].
 Orvell, 2019 – *Orvell Dzh.* 1984 [1984]. Kyiv, 2019. 320 s. [in Ukrainian].
 Booms, 1972 – *Booms H.* Gesellschaftsordnung und Ueberlieferungsbildung: Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung // *Archivalische Zeitschrift*. 1972. № 68. S. 3–40. [in German].
 Booms, 1987 – *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources // *Archivaria*. 1987. Vol. 24. P. 69–107. [in English].
 Zechel, 1965 – *Zechel A.* Probleme einer Wissenschaftstheorie der Archivistik mit besonderer Berücksichtigung des Archivwesens der Wirtschaft // *Tradition: Zeitschrift fuer Firmengeschichte und Unternehmerbiographie*. 1965. Vol. 10, Issue 5/6. S. 298–320. [in German].